

Å LEVE GODE LIV SOM SEG SELV

Sosialt arbeid i møte med ungdom som opplever kjønnsinkongruens

Kandidatnummer: 549

Bacheloroppgave i sosialt arbeid,
våren 2017

Eksamenskode:SOS3900

Høgskolen i Oslo og Akershus
Fakultet for samfunnsfag
Sosialt arbeid

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning	2
1.1 Presentasjon av problemstilling	3
1.2 Oppgavens videre oppbygning.....	4
1.3 Vitenskapsteoretisk forståelse av kjønn	5
1.4 Forforståelse	7
1.5 Sentrale begrep i møte med kjønns mangfoldet	8
Kapittel 2: Metode	10
2.1 Litteratursøk og søkeord.....	10
2.2 Kilder av særlig relevans for problemstillingen.....	12
2.3 Kildekritikk	14
Kapittel 3: Teori.....	15
3.1 Velferdsbehov: Å ha, å elske, å være.....	16
3.2 Bronfenbrenners utviklingsøkologiske modell	17
Kapittel 4: Diskusjon av problemstillingen	18
4.1 Når kropp og identitet ikke samsvarer: Mulighet for medisinsk behandling	18
4.2 Mikrosystemer og signifikante andre- viktig for å kunne leve et godt liv	22
4.3 Å utvikle en positiv identitet- viktig for livskvalitet	23
4.4 Juridisk kjønn- det handler om å være	25
4.5 Samfunnsendring- en nødvendighet?	27
Kapittel 5: Avslutning.....	28
5.1 En siste kommentar	28
6.0 Litteraturliste.....	30

Kapittel 1: Innledning

“Jeg visste at jeg hadde lyst til å være jente, men jeg trodde jo at alle gutter egentlig hadde lyst til å være jente./../ Det var på grunn av det og kun på grunn av det at livet var et helvete” (Van der Ros 2013, 57).

Det er en av informantene fra levekårsundersøkelsen *Alskens folk: Levekår, livssituasjon og livskvalitet for personer med kjønnsidentitetstematikk* som kommer med dette sitatet (Van der Ros 2013). Informanten er blant de menneskene som har erfaring med å oppleve kjønnsinkongruens, og som har opplevd det som et helvete å ikke få leve i tråd med egen kjønnsidentitet.

Å oppleve kjønnsinkongruens innebærer at en person opplever manglende samsvar mellom det kjønnnet vedkommende ble tildelt ved fødsel på bakgrunn av sine kjønnsorganer og sin egen kjønnsidentitet.¹ Det kan for eksempel bety at en person som er født med penis ser på seg selv som kvinne, ønsker at andre skal oppfatte henne som kvinne. Det kan også innebære at man identifiserer seg selv som verken mann eller kvinne, uavhengig av kjønnsorgan. Det bør nevnes at det ikke finnes nøyaktige tall på hvor mange mennesker som opplever kjønnsinkongruens i Norge (Helsedirektoratet 2015,14). For en sosialarbeider er det imidlertid ikke antallet på en gruppe som er avgjørende, det er heller viktig å understreke vårt ansvar for å ivareta de menneskene som andre ikke ser så lett.

For meg handler en viktig del av sosialt arbeid om å bidra til at mennesker kan få leve gode liv som seg selv. I dagens samfunn er dette utfordrende for ungdom som opplever kjønnsinkongruens. Personer som opplever kjønnsinkongruens formidler at det er lite kompetanse og forståelse for deres situasjon på de fleste arenaer i samfunnet, og at intoleranse, diskriminering, stigmatisering og trakassering er en del av livet for mange (Van der Ros 2013,

¹ <https://sml.sn.no/kj%C3%B8nnsinkongruens> *Kjønnsinkongruens* (Lesedato:08.04.17)

5). Det forplikter oss som sosialarbeidere til å vende blikket mot gruppen og mot oss selv, slik at vi kan ivareta våre yrkesetiske forpliktelser. Yrkesetisk grunnlagsdokument forplikter sosialarbeidere til å vise solidaritet med utsatte grupper, og til å arbeide for å hindre urimelig forskjellsbehandling blant annet med utgangspunkt i kjønn og kjønnsuttrykk (FO 2015, 3-6). For å kunne ivareta dette ansvaret i praksis, trenger vi kunnskap. Det er noe av denne kunnskapen denne bacheloroppgaven ønsker å få fram.

1.1 Presentasjon av problemstilling

I Norge er det særlig to områder som har fått fokus når det kommer til personer som opplever kjønnsinkongruens, nemlig det medisinske behandlingstilbudet til disse menneskene og forhold tilknyttet juridisk kjønn (Helsedirektoratet 2015). Dette berører uten tvil viktige områder av livene til personer som opplever kjønnsinkongruens, og vil derfor være av relevans for sosialarbeidere å kjenne til. Men livene og livskvaliteten til ethvert menneske handler om langt mer enn medisin og juss. Sosialarbeidere skal jobbe for å ivareta hele mennesket, og jeg er derfor interessert i å se på flere forhold av betydning for livene til personer som opplever kjønnsinkongruens. Sosialt arbeid som fag handler imidlertid ikke bare om å vite hvordan ting er, men om å kunne være med på å endre ting til det bedre for mennesker (Ellingsen m.fl 2015,19). Problemstillingen denne oppgaven skal belyse og besvare er derfor følgende:

Hvordan kan sosialarbeideren bidra til at ungdom som opplever kjønnsinkongruens kan leve gode liv som seg selv?

Jeg har valgt å fokusere på ungdom som opplever kjønnsinkongruens av to grunner. For det første vet jeg at blant personer som bryter normer for kjønn, kommer ungdom særlig dårlig ut på levekårsundersøkelser (se f.eks Folkhälsomyndigheten 2015, 40). Det kan indikere at ungdom som opplever kjønnsinkongruens har noen særskilte utfordringer. For det andre befinner ungdommer seg ofte på arenaer hvor sosialarbeidere er involvert, for eksempel i skoler og på fritidsklubber. Jeg har altså en forståelse av at sosialarbeidere har en posisjon som gir mulighet for å kunne bidra til at ungdommer som opplever kjønnsinkongruens kan få et bedre liv.

Når jeg videre i oppgaven bruker betegnelsen ungdom, skriver jeg om personer i tenårene, med mindre annet blir spesifisert. Betegnelsen sosialarbeider bruker jeg om sosionomer og barnevernspedagoger. Formuleringen “bidra til” er valgt for å understreke at sosialarbeiderens innsats må forstås som en del av en større helhet. Både innsats fra andre fagpersoner, og ikke minst ungdommene selv, vil kunne være svært sentralt for at ungdommene skal få kunne leve gode liv som seg selv. I denne oppgaven er det imidlertid sosialarbeiderens bidrag som er i fokus.

Hva det innebærer “å leve et godt liv som seg selv” for ungdom som opplever kjønnsinkongruens er noe av det denne oppgaven vil utforske. Klargjøring av innholdet i begrepet vil altså følge av den videre behandlingen av problemstillingen. Jeg har her latt meg inspirere av Erik Allardts forståelse av at et godt liv avhenger av samspillet mellom “å ha”, “å elske” og “å være”(Eide og Holtedal 2015,84). I tillegg tar jeg utgangspunkt i at det å leve i tråd med egen kjønnsidentitet er viktig for personer som opplever kjønnsinkongruens (Van der Ros 2013, 5).

1.2 Oppgavens videre oppbygning

Tematikk knyttet til kjønnsinkongruens fremstår som et lite utforsket felt innenfor sosialt arbeid i Norge (se kap 2). For å kunne skape en tydelig forståelse av hva denne tematikken handler om, har jeg derfor valgt å vie særlig stor plass til innledningskapittelet i denne oppgaven. I det påfølgende vil jeg først redegjøre for den vitenskapsteoretiske forståelsen av kjønn som oppgaven bygger på, da denne forståelsen danner grunnlaget for begrepet “kjønnsinkongruens” samt tydeliggjør hva kjønnsidentitet handler om. Deretter vil jeg legge frem hvilken forforståelse jeg hadde som utgangspunkt for arbeidet med oppgaven, da oppgaven ikke ville blitt skrevet uten denne forforståelsen. Til slutt i innledningskapittelet vil jeg redegjøre for sentrale begreper i møte med kjønns mangfoldet, for å tydeliggjøre noe av kompleksiteten og utfordringene knyttet til begrepsbruk på feltet.

I kapittel 2 redegjør jeg først for hvilken metode jeg har valgt å benytte meg av for å besvare problemstillingen. Deretter viser jeg hvilke søkemotorer og hvilke søkeord jeg har benyttet meg av. De kildene jeg senere vil benytte meg av for å besvare problemstillingen, blir så kort presentert. Avslutningsvis i kapittel 2 vil jeg vende et kritisk blikk på kildene jeg velger å benytte meg av. I kapittel 3 presenterer jeg teori som jeg senere vil la meg inspirere av når jeg diskuterer, belyser og besvarer problemstillingen. Jeg har valgt ut Erik Allardts teori om velferdsbehov og Urie Bronfenbrenners utviklingsøkologiske modell som særlig relevante for oppgavens problemstilling og innhold.

I denne oppgaven velger jeg å ikke ha et eget kapittel til presentasjon av fagstoff og forskning, men heller presentere dette parallelt med diskusjonen av problemstillingen. I kapittel 4 diskuterer og belyser jeg problemstillingen ved å vise til ulike områder av betydning for livene til ungdom som opplever kjønnsinkongruens. Innenfor disse områdene vil jeg rette fokus både på hvilke utfordringer ungdom som opplever kjønnsinkongruens har, og se på hva sosialarbeideren kan bidra med for at disse ungdommene skal kunne leve gode liv som seg selv. Her vil jeg trekke inn både teori, litteratur, fagstoff, ulike begreper og egen forståelse og kunnskap.

I kapittel 5, avslutningskapittelet, oppsummerer jeg noen av de mest sentrale funnene tilknyttet problemstillingen. Til slutt kommer jeg med en kommentar om viktigheten av å se funnene i denne oppgaven som en del av en større sammenheng.

1.3 Vitenskapsteoretisk forståelse av kjønn

I store norske leksikon defineres inkongruens som mangel på overensstemmelse.² Når noe ikke henger sammen, kan det peke på at dette “noe” består av flere deler. Denne oppgaven baserer seg nettopp på en forståelse av at kjønn består av flere ulike aspekter. Dette bryter med den tradisjonelle, positivistiske forståelsen av kjønn som noe som primært handler om biologiske

² <https://snl.no/inkongruens> *Inkongruens* (Lesedato:06.04.17)

forskjeller mellom menn og kvinner, og konsekvensene av disse forskjellene (Thrana 2016,99). I ordlista til barne-, ungdoms-, og familiedirektoratet som omhandler lesbiske, homofile, bifile, transpersoner og intersexpersoner (lhbtj-ordlista), vises det til fem begreper som rommer ulike aspekter ved kjønn.³ Disse begrepene er biologisk kjønn, juridisk kjønn, sosialt kjønn, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. *Biologisk kjønn* handler om hva slags kjønnsorganer, kromosomer og hormoner den enkelte har. *Juridisk kjønn* handler om hvilket kjønn den enkelte står registrert som i folkeregisteret, i passet og i andre offentlige dokumenter. *Sosialt kjønn* handler om hva slags kjønn samfunnet oppfatter den enkelte som, mens *kjønnsidentitet* handler om hvilket kjønn den enkelte selv opplever å tilhøre eller ikke tilhøre. *Kjønnsuttrykk* handler om hvordan man bevisst og ubevisst uttrykker sitt kjønn, for eksempel gjennom bruk av klær, sminke og kroppsspråk.⁴

De av oss som er født med vagina og eggstokker, som har en K for kvinne i passet, som blir oppfattet av andre som kvinne, som identifiserer oss som kvinne og som liker å gå i kjole, vil ikke nødvendigvis legge merke til de ulike aspektene ved kjønn. Hvis man derimot er født med penis, har en M i passet, blir oppfattet av andre som mann, identifiserer seg selv som kvinne og uttrykker sin kjønnsidentitet ved å gå med høye hæler og kjole, da vil disse aspektene ved konseptet kjønn bli langt mer tydelig. Det er nettopp personer som opplever en inkongruens, i denne sammenheng manglende samsvar mellom biologisk kjønn og kjønnsidentitet, som denne oppgaven fokuserer på.

Denne oppgaven tar med dette utgangspunkt i et sosialkonstruksjonistisk syn på kjønn. I større grad enn en positivistisk kjønnsforståelse, vil et sosialkonstruksjonistisk utgangspunkt gi rom for at personer som opplever kjønnsinkongruens kan få definere sitt eget kjønn. Å kunne få definere egen virkelighet er en sentral verdi i sosialt arbeid (Burdge 2007, 243). Diskursen denne

³ https://www.bufdir.no/lhbt/LHBT_ordlista/ *Lhbtj-ordlista* (Lesedato:06.04.17)

⁴ <https://sml.sn.no/kj%C3%B8nnsuttrykk> *Kjønnsuttrykk* (Lesedato:06.04.17)

oppgaven vil bevege seg innenfor vil altså befinne seg i grenselandet mellom det Jim Ife ville ha betegnet som community-diskursen og profesjons-diskursen i sosialt arbeid (Ife 1997, 47-49).

1.4 Forforståelse

Forforståelsen jeg hadde som utgangspunkt i arbeidet med denne oppgaven, reflekteres både gjennom valget av tema og problemstilling for oppgaven, og i det vitenskapsteoretiske perspektivet på kjønn som har blitt presentert. Min forforståelse tilknyttet dette temaet bygger på erfaringer og kunnskap jeg har tilegnet meg både gjennom studiet, gjennom deltakelse i en organisasjon som jobber med tematikk tilknyttet kjønnsmangfold, og gjennom å kjenne mennesker som opplever kjønnsinkongruens.

Høsten 2016 var jeg i praksis i en fagavdeling som jobber med å øke kunnskapen om kjønn og seksualitetsmangfold blant yrkesutøvere som jobber med mennesker. Der ble jeg introdusert for forskning og litteratur om kjønnsmangfold, og jeg fikk tilegnet meg faglig forankret kunnskap om ungdom som opplever kjønnsinkongruens. I flere år har jeg vært medlem i en organisasjon som blant annet jobber med tema tilknyttet kjønn, og gjennom deltakelse på ulike arrangement, kurs og aksjoner har jeg fått en interesse og et engasjement for tematikken. I tillegg er det to år siden et menneske jeg er glad i fortalte meg at vedkommende ikke var jente, men gutt, og jeg har som venn etter beste evne forsøkt å være en støtte for han gjennom ulike prosesser de siste årene.

På bakgrunn av dette er det rimelig å si at min forforståelse på dette feltet er preget av kunnskap og erfaringer, engasjement og følelser. Det fører med seg både noen potensielle ressurser og noen potensielle fallgruver inn i arbeidet med tematikken. Først og fremst tenker jeg at det krever et visst kunnskapsnivå for å kunne se at tematikk tilknyttet kjønnsinkongruens er relevant for sosialt arbeid. Min kunnskap er derfor å anse som en ressurs, for uten den ville jeg ikke ha valgt å skrive oppgave om disse temaene. Det at jeg har kjennskap til en del forskning og begreper på feltet gjør at jeg har et godt utgangspunkt i jakten på mer informasjon og kunnskap, og at jeg i noen grad vet hvilke spørsmål som kan være relevante å stille. Engasjementet og følelsene gjør at

jeg vil at dette skal være en oppgave som både kan være til nytte både for meg og andre sosialarbeidere, slik at vi blir bedre rustet til å møte ungdom som opplever kjønnsinkongruens på en god måte.

Samtidig er det liten tvil om at jeg går inn i dette feltet med et farget blikk. Det at jeg står såpass nær tematikken både faglig og personlig, gjør at blikket mitt kan bli innsnevret og forhindre meg i å være åpen for andre forståelser enn de jeg hadde ved oppstarten av arbeidet. For å minske risikoen for dette, har det vært viktig for meg å fokusere på kritisk kildebruk, å ha et bevisst forhold til hvilke begreper jeg bruker, og å være tydelig i skillet mellom hva som kommer fra meg som avsender, og hva som kommer fra andre. Forøvrig er bruken av begrepet “ungdom som opplever kjønnsinkongruens” et grep jeg har tatt nettopp for å være ryddig i møte med min forforståelse. På de arenaene jeg tidligere har arbeidet med tematikk tilknyttet kjønns mangfold, har begrepet transperson vært mer nærliggende for meg å bruke. Mitt håp er at jeg ved å ha et aktivt forhold til min egen forforståelse vil kunne bruke den som en ressurs som vil bidra til å gi oppgaven en sosialfaglig relevant retning. Samtidig vil jeg jobbe for å unngå at forforståelsen gjør meg redd for å trække opp nye stier eller utforske ukjente steder av det faglige landskapet som omhandler kjønn og sosialt arbeid.

1.5 Sentrale begrep i møte med kjønns mangfoldet

Personer som opplever kjønnsinkongruens bruker en rekke ulike begreper om seg selv.⁵ Det gjør også forskningen, samfunnet forøvrig og de ulike organisasjonene som jobber på feltet.

Transpersoner er en vanlig betegnelse på personer som identifiserer seg som eller uttrykker seg ved et annet kjønn enn det som ble registrert ved fødsel, enten deler av tiden eller hele tiden.⁶ Dette er et begrep som eksempelvis Forbundet for transpersoner i Norge bruker som

⁵ <https://sml.sn.no/kj%C3%B8nnsinkongruens> *Kjønnsinkongruens* (Lesedato:07.04.17)

⁶ <https://sml.sn.no/transperson> *Transperson* (Lesedato:07.04.17)

paraplybegrep om sine medlemmer⁷. Regjeringens handlingsplan mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk 2017–2020 viser også til begrepet transperson (Barne- og likestillingsdepartementet 2016, 66).

Imidlertid finnes det mennesker som opplever kjønnsinkongruens som ikke anser begrepet transperson som relevant for dem selv. Noen foretrekker for eksempel å betegne seg selv som “født i feil kropp”.⁸ Her er det verdt å understreke at for noen personer som opplever kjønnsinkongruens, vil betegnelsen “født i feil kropp” ansees som lite treffende. Dette kan også gjelde for personer som ønsker behandling for å justere sine kropper til å samsvare bedre med deres kjønnsidentitet (Barne- og likestillingsdepartementet 2016, 66). Både transpersoner og personer som opplever seg selv som “født i feil kropp” kan altså oppleve kjønnsinkongruens, og også oppleve *kjønnsdysfori*.

Kjønnsdysfori er en betegnelse på psykisk smerte, ubehag og plager den enkelte kan oppleve på grunn av sin opplevelse av kjønnsinkongruens (Helsedirektoratet 2015,8). For noen oppleves dette ubehaget som så stort at man ønsker medisinsk hjelp i form av for eksempel hormoner og kirurgi for å føle seg mer vel i sin egen kropp (Van der Ros 2013, 9).

Bakgrunnen for at jeg har valgt å bruke begrepet kjønnsinkongruens i problemstillingen, er at det var det begrepet som ble brukt i rapporten *Rett til rett kjønn, helse til alle kjønn* (Helsedirektoratet 2015, 8). Ekspertgruppa bak denne rapporten var svært bredt sammensatt, og inkluderte stemmer både fra det medisinske, det psykologiske og det juridiske feltet, samt stemmer fra organisasjoner som representerer både transpersoner, personer som opplever seg som “født i feil kropp” og personer som faller utenfor disse båsene (Helsedirektoratet 2015, 1). Begrepets brede forankring, samt det beskrivende aspektet det inkluderer ved å vektlegge

⁷ <http://www.ftpn.no/om-ftp/om-ftp/> Om FTPN. (Lesedato 07.04.17).

⁸ <http://www.hbrs.no/?module=Articles&action=Article.publicOpen&id=2021> Velkommen til HBRS (Lesedato 07.04.17)

inkongruensen, gjør at jeg oppfatter det som et godt, faglig begrep.

Kapittel 2: Metode

For å belyse og besvare problemstillingen i denne oppgaven, har jeg i all hovedsak basert oppgaven på en litteraturstudie med litteratursøk. Jeg har valgt denne tilnærmingen av to grunner. For det første ønsket jeg å bli bedre kjent med litteratur og forskning tilknyttet kjønnsinkongruens og sosialt arbeid i norsk kontekst. For det andre ville andre tilnærmingemetoder, som for eksempel å gjennomføre egne intervjuer med ungdom som opplever kjønnsinkongruens, spesielt bydd på utfordringer med tanke på tidsaspektet og det å få tak i informanter. Dette innebærer at den informasjonen og forskningen jeg bygger oppgaven på, allerede vil være fortolket av noen andre.

2.1 Litteratursøk og søkeord

De fleste søkene mine ble gjennomført som avanserte søk i Oria, og jeg valgte også å supplere litteratursøket mitt med å foreta noen søk via Google Scholar. Jeg valgte å gå bredt ut i mitt litteratursøk, for så å senere kunne velge ut de kildene jeg anså av særlig relevans for oppgavens problemstilling. Disse utvalgte kildene presenteres i kapittel 2.2.

Det første ordet jeg søkte på i Oria var “kjønnsinkongruens”. Det gav syv søkeresultater, hvor resultatene kom fra flere ulike fagdisipliner: statsvitenskap, medisin, juss, psykiatri og og kjønnsforskning. Sosialt arbeid var ikke direkte representert i litteraturen som dukket opp ved dette søket. Imidlertid anså jeg masteroppgaven *Har barnet en rett til rett kjønn?* (Sondrup, 2015) og artikkelen *Den norske staten og transpersoner: velferdsstatens og rettsstatens unnlåtelsesynder* (Van der Ros 2016) for å kunne være av relevans for oppgaven. Det andre ordet jeg søkte på i Oria var “transperson”. Det gav 240 resultater, hvor det umiddelbart var påfallende hvor mange av resultatene som var på svensk og engelsk, samt hvor få av resultatene som kom fra norske kilder. Et søk med “født i feil kropp” som søkeord ble også gjennomført, og

gav fire resultater. En masteroppgave med navnet *Tankekvernen stopper: livsvansker og fremtidstro knyttet til kjønnsbekreftende behandling* (Hveding 2010) virket her interessant. Tilgangen til denne oppgaven er imidlertid begrenset på grunn av taushetsplikt, og jeg anså det ikke som hensiktsmessig å innhente nødvendige tillatelser for å få tilgang til den.

Etter å ha søkt ved hjelp av enkeltord, valgte jeg å benytte kombinasjoner av ulike søkeord i litteratursøket. Disse kombinasjonene var: “kjønnsinkongruens” og behov”, “transperson” og “behov”, “transperson” og “sosionom”, “kjønnsinkongruens” og “sosionom”, “kjønnsinkongruens” og “barnevern”, “kjønnsinkongruens” og “barnevern”, “sosialt arbeid” og “transperson”, “sosialt arbeid” og “kjønnsinkongruens”, “transperson” og “livskvalitet”, “kjønnsidentitet” og “barnevern”. Jeg søkte også på ordet “kjønnsidentitetstematikk”. Gjennom disse kombinasjonene, fant jeg frem til levekårsrapporten *Alskens folk* (Van der Ros 2013), FAFO-rapporten *Usynlig og selvlysende: Å være lesbisk, homofil, bifil eller transperson med nedsatt funksjonsevne* (Grønningsæter og Hualand 2012), tidsskriftartikkelen *Kjærlighetens inntreden i barnevernet- en utfordring for den profesjonelle relasjon* (Thrana 2016), artikkelen *Addressing the disturbed, like ripples in water: intervention with the social networks of children who transe* (Benestad 2009), samt en holdningsundersøkelse om holdninger til lesbiske, homofile, bifile og transpersoner i Norge (Anderssen og Slåtten 2008).

Det mest interessante funnet jeg gjorde gjennom disse litteratursøkene, handlet imidlertid om hva jeg ikke fant. Samtlige av søkene “transperson” og “sosionom”, “kjønnsinkongruens” og “sosionom”, “transperson” og “barnevern” og “kjønnsinkongruens” og “barnevern” gav ingen resultater i Oria. Søket på “sosialt arbeid” og “transperson” gav fire resultater, mens “kjønnsinkongruens” og “sosialt arbeid” gav ett resultat, nemlig statsviteren Van der Ros sin artikkel om velferdsstatens unnlåtelsessynder (2016). Dette kan vise til begrenset kunnskap om tematikk tilknyttet kjønnsinkongruens innenfor det sosialfaglige feltet i Norge, og muligens også til en liten interesse for temaene. Her er det verdt å nevne at et søk i Oria med søkeordene “social work” og “transperson” gav 175 resultater, mens søkeordene “social work” og “transgender” gav over 33 000 resultater i søkemotoren (inkludert duplikater). Dette gir en indikasjon på at

tematikk tilknyttet sosialt arbeid og transpersoner er på agendaen internasjonalt og at det finnes kunnskap om tematikken. Ikke alle transpersoner opplever kjønnsinkongruens i form av manglende samsvar mellom biologisk kjønn og kjønnsidentitet. Jeg vet også at trans-begrepet ofte blir inkludert når det skrives om lesbiske, homofile og bifile (LHBT på norsk, LGBT på engelsk), uten at det nødvendigvis er tematikk tilknyttet transpersoner det blir skrevet om. Det vil derfor være flere av resultatene som dukker opp når søkeordene “transperson” og “transgender” som ikke nødvendigvis vil omhandle personer som opplever kjønnsinkongruens. Likevel mener jeg at det er grunnlag for å si at det fremstår som at tematikk tilknyttet kjønnsinkongruens i norsk, sosialfaglig kontekst er mindre synlig enn i flere andre land.

For å få tak i noe internasjonal litteratur med relevans for oppgaven, benyttet jeg søkemotoren Google Scholar. Ved hjelp av søkeord-kombinasjonen “transgender” ,”social work” og “adolescents”, fant jeg artiklene *Social Work Practice With Gay, Lesbian, Bisexual, and Transgendered Adolescents* (Morrow 2004) og *Bending Gender, Ending Gender: Theoretical Foundations for Social Work Practice with the Transgender Community* (Burdge 2007), og jeg vil bruke deler av disse artiklene videre i oppgaven. To andre artikler jeg har funnet gjennom bruk av Google Scholar er en australsk litteraturgjennomgang tilknyttet sosialt arbeid med transpersoner (Trevor og Boddy 2013), samt den svenske rapporten *Vem får man vara i vårt samhälle? Om transpersoners psykosociala situation och psykiska hälsa* (Larsson m.fl. 2008).

2.2 Kilder av særlig relevans for problemstillingen

Denne oppgaven vil bygge både på et utvalg av kildene jeg fant gjennom litteratursøket og fagstoff jeg tidligere har gjort meg kjent med, samt noen utvalgte primærkilder som denne litteraturen og fagstoffet bygger på. Jeg vil nå kort presentere de kildene jeg vil benytte meg av for å diskutere og belyse problemstillingen i kapittel fire.

Av norsk litteratur og forskning, vil jeg benytte meg av Likestillingscenterets leveårsrapport med navnet *Alskens folk* (Van der Ros 2013), rapporten *Rett til rett kjønn- helse til alle kjønn* fra

2015 (Helsedirektoratet 2015), tidsskriftartikkelen *Den norske staten og transpersoner; velferdsstatens og rettsstatens unnlåtelsessynder* (Van der Ros 2016), samt Esben Esther Pirelli Benestad sin engelske tidsskriftartikkel med navnet *Addressing the disturbed, like ripples in water: intervention with the social networks of children who transe* (Benestad 2009).

Her vil jeg påpeke at *Alskens folk* er den hittil eneste leveårsrapporten om kjønnsidentitetstematikk i Norge, og at den bygger på fokusgruppesamtaler med til sammen 19 personer (Van der Ros 2013, 5), altså viser den til kvalitative data. Rapporten *Rett til rett kjønn - helse til alle kjønn* ble som nevnt tidligere i oppgaven, utarbeidet av et ekspertutvalg med kunnskap om tematikken og bakgrunn i en rekke ulike fagdisipliner og organisasjoner (Helsedirektoratet 2015, 1). Jannecke van der Ros, som står bak både *Alskens folk* og tidsskriftartikkelen jeg velger å benytte, er statsviter, og hun stiller seg svært kritisk til hvordan staten ivaretar personer med kjønnsinkongruens (Van der Ros 2016, 264). Esben Esther Pirelli Benestad er professor i sexologi, er selv transperson, og er et kjent ansikt i samfunnsdebatten tilknyttet temaer som kjønn og seksualitet.⁹

Jeg velger i stor grad å basere oppgaven på svensk litteratur og forskning. Tematikk tilknyttet kjønnsinkongruens fremstår som mer utforsket i Sverige enn i Norge, og at jeg antar at disse kildene vil kunne ha større overføringsverdi til norsk kontekst enn kilder fra ikke-nordiske land. De svenske kildene jeg vil trekke frem er folkehälsomyndighetens rapport *Hälsan och hälsans bestämningsfaktorer för transpersoner: En rapport om hälsoläget bland transpersoner i Sverige* (Folkehälsomyndigheten 2015) og rapporten *Vem får man vara i vårt samhälle? Om transpersoners psykosociala situation och psykiska hälsa*. (Larsson m.fl 2008). Rapporten fra 2015 bygger på en anonym, web-basert undersøkelse som hadde 800 respondenter som oppfylte kravet om å være over 15 år og å ha transefering (Folkehälsomyndigheten 2015,23). Nettopp antallet respondenter er noe av det som gjør at jeg anser den rapporten som relevant.

⁹ https://no.wikipedia.org/wiki/Esben_Esther_Pirelli_Benestad Esben Esther Pitelli Benestad (lesedato 04.05.17)

Av litteratur fra andre land velger jeg å benytte meg av *Social Work Practice With Gay, Lesbian, Bisexual, and Transgendered Adolescents* (Morrow 2004) og *Bending Gender, Ending Gender: Theoretical Foundations for Social Work Practice with the Transgender Community* (Burdge 2007). Begge disse artiklene er fra USA, og belyser spesielt sosialt arbeid i møte med personer som opplever kjønnsinkongruens. Jeg velger også å benytte meg av Trevor og Boddy sin litteraturgjennomgang som omhandler sosialt arbeid og transpersoner i australsk kontekst (Trevor og Boddy 2013). I tillegg vil jeg benytte meg av funn fra *Trans Mental Health and Emotional Wellbeing Study 2012* (McNeil m.fl. 2012), tidsskriftartikkelen *Transgendered children: more than a theoretical challenge* (Kennedy og Hellen 2010) og boka *The gender creative child: Pathways for Nurturing and Supporting Children Who Live Outside Gender Boxes* (Ehrensaft 2016).

2.3 Kildekritikk

Jeg ønsker å trekke frem tre forhold som er særlig utfordrende når det kommer til kildene jeg benytter i denne oppgaven. Det omhandler utfordringer tilknyttet rekruttering og utvalg av respondenter/informanter, tidsaspektet, overføringsverdi.

Fjær m.fl har påpekt at det ikke finnes noe sentralt register over lesbiske, homofile, bifile og transpersoner i noe vestlig land (2013, 20). Studier som henvender seg til denne gruppen vil derfor både ha utfordringer når det kommer til rekruttering og utvalg av respondenter og informanter. I likhet med studiene Fjær m. fl viste til, har flere av kildene jeg benytter meg av basert seg på strategiske utvalg (2013,21). For eksempel ble respondentene til Folkhälsomyndighetens undersøkelse i Sverige fra 2015 rekruttert gjennom ulike nettsider som henvender seg til transpersoner og organisasjoner som jobber spesifikt med transpersoner (Folkhälsomyndigheten 2015,21-22). Også den norske levekårsrapporten *Alskens folk* baserer seg på strategisk utvalg, hvor informantene ble rekruttert gjennom ulike organisasjoner og ressurspersoner på feltet (Van der Ros 2013, 34). Van der Ros påpekte av utvalget av informanter til denne levekårsundersøkelsen kan ha ført til at det ble presentert et for positivt

bilde av personer med kjønnsidentitetstematikk sine livsvilkår (2013, 34).

Feltet tilknyttet kjønnsinkongruens er i rask endring, så en annen utfordring med flere av kildene jeg benytter meg av er at de kan ha mistet en del av sin relevans. Ehrensaft påpekte at tanken om at man må støtte barn som opplever kjønnsinkongruens til å leve ut sin kjønnsidentitet, for under ti år siden stridet mot den allmenne oppfatningen blant psykologer i USA (2016, 15). På det nåværende tidspunkt påstår hun imidlertid at det er den kjønnsbekreftende modellen hun selv støtter opp om som dominerer tankegangen blant psykologer i USA (Ehrensaft 2016,15).

Et flertall av kildene jeg benytter meg av i denne oppgaven, kommer fra andre land. Sosiale forhold i eksempelvis USA, Storbritannia og Norge er forskjellige, og det kan føre til at kildene har noe begrenset overføringsverdi. Som nevnt tidligere, har jeg en antagelse om at svensk forskning vil kunne ha relativt stor overføringsverdi i til norsk kontekst, men denne overføringsverdien vil ikke være absolutt.

Kapittel 3: Teori

For å kunne svare på hvordan sosialarbeideren kan bidra til at ungdom som opplever kjønnsinkongruens kan leve gode liv som seg selv, velger jeg i denne oppgaven å la meg inspirere av to forskjellige teorier. Den ene er Erik Allardt sin teori om ulike velferdsbehov. Denne teorien sier noe om at det godt liv avhenger av at et samspill av ulike behov er oppfylt. Disse behovene kan grovt sett deles inn i “å ha”-behov, “å elske”-behov og “å være”-behov (Allardt 1975, 27). I sosialt arbeid er det et ideal å kunne se “personen i situasjonen” (Ellingsen m.fl 2015,19), og faget anerkjenner at individet påvirkes av en rekke forhold utenfor det selv. Urie Bronfenbrenners utviklingsøkologiske modell viser til en rekke ulike systemer som er av betydning for enkeltmenneskets utvikling og liv, og jeg velger derfor å også presentere og la meg inspirere av hans teori for å besvare problemstillingen (Bronfenbrenner 1979, 3).

3.1 Velferdsbehov: Å ha, å elske, å være.

Erik Allardt er en finsk sosiolog som har vektlagt at det er særlig tre ulike typer behov et menneske må få tilfredsstilt for å ha et godt liv (Eide og Holtedal 2015,84). Disse tre ulike typene av velferdsbehov er behov knyttet til “å ha”, “å elske” og “å være” (Allardt 1975, 27). Her er et viktig poeng at disse behovene må sees i sammenheng, og at forskjellige behov i stor grad vil avhenge av hverandre. Dette tydeliggjøres nærmere i kapittel 4.

“Å ha”-behov handler om materielle behov, som for eksempel behov for god helse, behov for inntekt, behov for trygghet og behov for gode sanitærforhold (Allardt 1975, 28-30). Allardt viser til at det ofte er de behovene som befinner seg i “å ha”-kategorien som blir vektlagt i levekårsforskning (1975,28). For sosialarbeidere er det verdt å merke seg at “å ha”-behov krever sosial planlegging for å kunne realiseres i vårt samfunn (Allardt 1975,31).

“Å elske”-behovene handler om behovet for å være en del av et fellesskap, behov for solidaritet og behov for kjærlighet (Allardt 1975, 30). Allardt understreker at kjærlighetsrelasjoner ikke bare handler om romantiske/seksuelle relasjoner, og at seksualitet i seg selv heller er å regne som et fysiologisk grunnbehov som faller inn i kategorien “å ha”-behov (1975, 30). Det sentrale innenfor “å elske”-behovene er at man har behov for symmetriske relasjoner, hvor man både kan gi og få kjærlighet og omtanke (Allardt 1975, 30). For at “å elske”-behovene skal bli oppfylt krever det ifølge Allardt spontane prosesser som kan skape grunnlaget for fellesskap (1975,31). Fellesskap kan man oppleve for eksempel i familien eller blant venner, men også som medlem av en minoritetsgruppe eller en nasjon (Allardt 1998, 126). En sentral forutsetning for fellesskap er språket, og Allardt understreker at underprivilegerte grupper ofte har et lite utviklet språk (1975,32).

“Å være”-behovene handler om behov knyttet til å være anerkjent som en del av samfunnet og om å få kunne utvikle og realisere seg selv. Allardt skriver at “å være”-behovene handler om relasjonen mellom individet og samfunnet og mellom individet og det sosiale systemet (1975,

33). Dette konkretiserer han nærmere ved å vise til at “å være”-behovene inkluderer det å bli betraktet som en person, å oppleve anerkjennelse og å ha mulighet til å påvirke eget liv (Allardt 1975, 34). I tillegg fremhever han at behov tilknyttet det “å gjøre” kan kategoriseres inn under “å være”- behovene (Allardt 1975,34). Dette innebærer at mulighet til å delta i sosiale og private aktiviteter ansees som et sentralt velferdsbehov (Allardt 1975, 34). Man vet at det er en sterk sammenheng mellom å ikke være i aktivitet og det å bli isolert (Allardt 1975, 34). Isolasjon kan føre til fremmedgjøring, og Allardt understreker at “å være”-behovene nettopp er motsatsen til fremmedgjøring (1975,35). Å delta i samfunnet, og få oppfylt sine “å gjøre”-behov derfor er sentralt for å kunne leve et godt liv (Allardt 1975,35).

3.2 Bronfenbrenners utviklingsøkologiske modell

Urie Bronfenbrenners utviklingsøkologiske modell knytter sammen individet og miljøet for å forklare menneskelig utvikling, og viser til at det foregår en kontinuerlig interaksjon mellom individ og miljø (1979, 3). Modellen tar utgangspunkt i at verken individet eller de ulike systemene som påvirker og blir påvirket av individet er statiske, men er i kontinuerlig utvikling og samspill med hverandre (Bronfenbrenner 1979, 21). Teorien viser til fire ulike systemer som påvirker menneskers liv og utvikling: *mikrosystemer*, *mesosystemer*, *eksosystemer* og *makrosystemer* (Bronfenbrenner 1979,22).

Mikrosystemer viser til settinger hvor individet selv er tilstede og er i interaksjon med andre mennesker “ansikt til ansikt” (Bronfenbrenner 1979, 22). For de aller fleste mennesker vil familien være det mest sentrale mikrosystemet, men også vennegjengen, skolemiljøet og idrettslaget er eksempler på mikrosystemer.

Mesosystemer viser til forholdet mellom to eller flere mikrosystemer som individet selv er en del av (Bronfenbrenner 1979, 25). Sagt med andre ord er et mesosystem et system av flere mikrosystemer. Et konkret eksempel på et mesosystem som er sentralt for barn og unge er forholdet mellom skole og hjem. *Eksosystemer* er systemer hvor individet selv ikke er tilstede, men hvor det foregår ting som likevel vil kunne påvirke individet og som individet påvirker

(Bronfenbrenner 1979, 25). Bronfenbrenner viser for eksempel til at klassen til et eldre søsken, eller foreldrenes arbeidsplass, kan være eksosystemer av stor betydning for et barn (1979, 25). *Makrosystemet* er det siste systemet som inngår i modellen, og omhandler blant annet hvilke systemer av ideologier, verdier, tradisjoner og økonomiske forhold som påvirker samfunnet og de ulike systemene individet er en del av (Bø 2012, 165).

Et siste begrep fra Bronfenbrenners teori som er relevant for denne oppgaven er *økologisk overgang*. Bronfenbrenner skriver at “An ecological transition occurs whenever a person’s position in the ecological environment is altered as a result of change in role, setting or both” (1979,26). I denne sammenheng understrekes det at en økologisk overgang både er et resultat av utvikling og som noe som fører til utvikling (Bronfenbrenner 1979,27). Samspillet og sammenhengen mellom individet og de ulike systemene blir særlig tydelig i forbindelse med økologiske overganger (Bronfenbrenner 1979, 27).

Kapittel 4: Diskusjon av problemstillingen

Problemstillingen denne oppgaven tar sikte på å belyse, diskutere og besvare, er som tidligere nevnt: *Hvordan kan sosialarbeideren bidra til at ungdom som opplever kjønnsinkongruens kan leve gode liv som seg selv?* Viktigheten av denne problemstillingen underbygges av et funn i Folkehälsomyndighetens undersøkelse fra 2015, hvor det kom frem at over 40 prosent av transpersoner i alderen 15-19 år minst en gang hadde forsøkt å ta sitt eget liv (Folkhälsomyndigheten 2015, 40). Funnet tyder sterkt på at det er behov for innsats overfor denne gruppen, men sier i seg selv lite om hva slags innsats det kan innebære. For å besvare problemstillingen vil jeg trekke frem ulike forhold av betydning for ungdom som opplever kjønnsinkongruens. Dette vil jeg fortløpende knytte sammen med hvordan sosialarbeideren kan bidra til at disse ungdommene kan få leve gode liv som seg selv.

4.1 Når kropp og identitet ikke samsvarer: Mulighet for medisinsk behandling

Fysiologiske grunnbehov, som tilgang på medisinsk hjelp og behandling, er blant de behovene Allardt kategoriserte som “å ha”-behov (1975, 27-28). For ungdom som opplever kjønnsinkongruens og kjønnsdysfori, vil medisinsk hjelp for personer under 16 år kunne innebære pubertetsutsettende hormoner, mens for personer i alderen 16-18 år vil såkalt feminiserende eller maskuliniserende hormonbehandling kunne iverksettes (Helsedirektoratet 2015, 37). Etter fylte 18 år vil kirurgi, som for eksempel fjerning av bryster eller endring av kjønnsorganer, kunne inngå som en del av behandlingen (Helsedirektoratet 2015, 37-38). Samlebetegnelsen på disse formene for behandling er kjønnsbekreftende behandling, og hensikten med denne behandlingen er at personer lettere skal få kunne leve livet i tråd med sin egen kjønnsidentitet.¹⁰ At kjønnsbekreftende behandling for mennesker som opplever kjønnsinkongruens og kjønnsdysfori kan ansees som et viktig “å ha”-behov, underbygges i noen grad av funn i undersøkelsen til McNeil m.fl (2012, 21-22). I undersøkelsen kom det nemlig fram at et stort flertall av transpersoner som har mottatt hormonbehandling i Storbritannia oppga å være mer fornøyd både med livet sitt og med kroppen sin enn de var før påbegynt behandling (McNeil m. fl. 2012, 21-22). Hvorvidt disse transpersonene ville ha fått tilgang til eller ville ha falt utenfor det medisinske behandlingstilbudet slik det er i Norge i dag, vites dog ikke.

Det man imidlertid vet, er at en av to hovedkonklusjoner fra rapporten *Rett til rett kjønn- helse til alle kjønn* fra 2015 var at det medisinske behandlingstilbudet til personer som opplever kjønnsdysfori i Norge ble vurdert som for dårlig og for lite utbredt (Helsedirektoratet 2015, V). I rapporten ble det spesielt vektlagt at flere av de som opplever kjønnsdysfori bør bli tilbudt helsehjelp og behandling, at kunnskapen om tematikken bør økes i helsevesenet, og at det medisinske tilbudet til disse personene bør desentraliseres (Helsedirektoratet 2015, V-VII). Gjennom eget nettverk og deltagelse i organisasjoner som jobber med tematikken, vet jeg at det er i ferd med å skje endringer når det kommer til dette helsetilbudet. Per i dag er det imidlertid fortsatt Nasjonal behandlingstjeneste for transseksualisme ved Rikshospitalet (NBTS) som i all

¹⁰ https://www.bufdir.no/lhbt/LHBT_ordlista/K/Kjonnsmbekreftende_behandling/ *Kjønnsbekreftende behandling* (Lesedato: 08.05.17)

hovedsak står for diagnostisering og behandling av personer som opplever kjønnsdysfori.¹¹ Denne behandlingstjenesten har fra flere hold mottatt kritikk for å bruke for strenge kriterier i sine diagnostiske vurderinger, samt for å ha en forståelse av kjønn som fører til at mange ikke får den hjelpen de har behov for (Van der Ros 2016, 264 og 282).¹²

Som sosialarbeidere er det ikke vår oppgave å avgjøre hvem som skal få medisinsk behandling eller å gi denne behandlingen. Likevel kan noe kjennskap til det medisinske feltet være svært relevant dersom vi skal kunne bidra til at ungdom som opplever kjønnsinkongruens skal få kunne leve gode liv som seg selv. Det vil kunne være viktig å gi noe informasjon til de ungdommene vi møter som opplever kjønnsdysfori om at det finnes muligheter for medisinsk hjelp. Samtidig er det viktig at vi som sosialarbeidere er klar over at det kan oppleves som svært belastende å ikke få tilgang til den medisinske hjelpen en selv opplever at en trenger.

Ungdommer som opplever kjønnsinkongruens og kjønnsdysfori, vil kunne få forsterket en følelse av skam og avsky knyttet til egen kropp i møte med puberteten (Morrow 2004,94). Dette vil kunne berøre langt flere områder av livet enn hva som kan ansees som “å ha”-behov (Allardt 1975, 28). Det viser seg for eksempel at ungdom som opplever kjønnsinkongruens i stor grad unngår en rekke situasjoner, og at de spesielt unngår å benytte seg av offentlige toaletter (Folkhälsomyndigheten 2015, 31 og McNeil m.fl. 2012, 37). De fleste offentlige toalettene i Norge er inndelt etter kjønn. For personer som har en kropp som gjør at de fremstår som et annet kjønn enn hva de identifiserer seg som, eller for personer som opplever seg selv som verken mann eller kvinne, vil denne inndelingen kunne være problematisk. Det å ikke “ha” en kropp som samsvarer med egen identitet, og det å ikke “ha” tilgang til tilpassede toaletttilbud, kan altså føre til at muligheten til å delta på ulike arenaer svekkes. Allardt understreket at det “å gjøre” må ansees som et viktig velferdsbehov, da det i stor grad er gjennom deltakelse i samfunnet at

¹¹<https://oslo-universitetssykehus.no/fag-og-forskning/nasjonale-og-regionale-tjenester/nasjonal-behandlingstjeneste-for-transseksualisme> *Nasjonal behandlingstjeneste for transseksualisme* (Lesedato:09.05.17)

¹² <https://psykologisk.no/2017/03/vi-trenger-en-omorganisering-av-kjonnshelseomsorgen/>
Vi trenger en omorganisering av kjønshelseomsorgen (Lesedato:08.05.17)

individet kan få utviklet seg selv og oppleve anerkjennelse (1975, 34). Det å ha en kropp som gjør at andre oppfatter en som et annet kjønn enn man selv gjør, kan være en av faktorene som fører til at ungdom som opplever kjønnsinkongruens velger å unngå situasjoner (Folkhälsomyndigheten 2015, 31). Dette kan igjen gjøre det vanskeligere å få oppfylt behovet for “å elske”, da frykt for å møte negative sanksjoner kan føre til at man unngår å ta del i nye fellesskap eller å bli kjent med nye mennesker (Allardt 1975,30).

For å veie opp for noen av disse utfordringene vil noe av det viktigste man kan gjøre som sosialarbeider være å bekrefte den enkeltes kjønnsidentitet (Ehrensaft 2016,16). Det kan man for eksempel gjøre ved å lytte til og anerkjenne ungdommenes opplevelse av egen situasjon, og ved å betegne ungdommen med det pronomenet ungdommen selv foretrekker.¹³ I tillegg kan vi som sosialarbeidere bidra i sosial planlegging, slik at man for eksempel kan sørge for at det finnes kjønnsnøytrale toaletter på skolen og på fritidsklubber.

Når det kommer ungdom som opplever kjønnsinkongruens generelt, og i forbindelse med medisinsk behandling spesielt, anser jeg det som relevant å trekke inn begrepet *økologisk overgang* (Bronfenbrenner 1979, 26). Hvis en ungdom ønsker å leve i tråd med sin kjønnsidentitet fremfor det biologiske kjønn sitt, vil det påvirke langt flere enn ungdommen selv. For en forelder som gjennom 16 år har sett på barnet sitt som en datter, vil det kunne være utfordrende å forholde seg til at barnet en dag forteller at han er gutt. Dette vil kanskje bli ekstra vanskelig dersom både kroppen og stemmen til barnet endrer seg som en konsekvens av hormonbehandling. Det er liten tvil om at det å gå fra å bli oppfattet som en datter til å være en sønn, er å regne som en økologisk overgang. Hvordan sosialarbeideren kan bidra til at denne formen for økologiske overganger kan styrke ungdommers mulighet til å leve gode liv som seg selv, vil jeg nå gå nærmere inn på.

¹³ https://www.bufdir.no/lhbt/Inkluderende_praksis_Tips_og_rad/Miniguide_om_inkluderende_sprak/ Miniguide om inkluderende språk (Lesedato 08.05.17)

4.2 Mikrosystemer og signifikante andre- viktig for å kunne leve et godt liv

Som mennesker lever vi i stor grad livene våre i ulike mikrosystemer, samtidig som vi blir påvirket av hva som foregår i en rekke andre systemer. Behovet for “å elske” vil, slik jeg ser det, i stor grad avhenge av å være en del av gode og trygge mikrosystemer (Allardt 1975, 30). En utfordring for mange ungdom som opplever kjønnsinkongruens, er at deres nærmeste ikke forstår eller vet hvordan de skal forholde seg dem (Van der Ros 2013, 73). Det har trolig sammenheng med at det er den binære kjønnsforståelsen som dominerer i makrosystemet (Bø 2012, 165), og at tematikk som omhandler personer som opplever kjønnsinkongruens i liten grad har fått oppmerksomhet i det norske samfunnet (dog i økende grad de siste årene). For å kunne oppleve trygghet og støtte i sine mikrosystemer, noe alle mennesker har behov for, vil ungdom som opplever kjønnsinkongruens kunne ha behov for at deres signifikante andre får økt kunnskap om kjønnsinkongruens (Benestad 2009, 210).

Espen Esther Pirelli Benestad fremhever nettopp at hovedutfordringen for barn som bryter kjønnsnormer ikke er at de bryter kjønnsnormene, men at deres nettverk ikke vet hvordan det skal reagere på det (2009, 207). Hen tar derfor til orde for at man i rollen som hjelper for barn som bryter kjønnsnormer bør vende innsatsen sin mot å skape et transpositivt miljø rundt barnet (Benestad 2009, 210). Dette underbygger hen ved å påpeke at hvordan man ser på seg selv i stor grad henger sammen med hvordan man blir møtt av andre (Benestad 2009, 210).

For å kunne bidra til at ungdom som opplever kjønnsinkongruens skal få kunne leve gode liv som seg selv, blir det altså viktig for sosialarbeideren å jobbe opp mot mikrosystemene ungdommen befinner seg i, slik at ungdommene kan få oppleve støtte og få oppfylt sine “å elske”-behov. For en mor som får beskjed av barnet sitt om at det er en gutt, og ikke en jente, vil det kunne oppleves som både fremmed og vanskelig. Noen foreldre kan oppleve det som en sorgprosess, og føle at de mister en sønn eller datter når barnet deres forteller at det ikke identifiseres seg med det kroppslige kjønnet sitt (Van der Ros 2013,47). Mange kan også oppleve skyldfølelse for at ungdommen ikke er “normal”, og lurere på om de selv har gjort noe feil (Benestad 2009, 211). For at de signifikante andre skal kunne gi støtte til ungdommene som

opplever kjønnsinkongruens, blir det viktig at også disse menneskene får støtte, slik at denne mulige sorgen, usikkerheten og skyldfølelsen ikke fører til at ungdommen selv får en følelse av å være “problemet”. Her vil både sosialarbeiderens kunnskap om kjønn og kjønnsinkongruens, og kommunikasjons- og relasjonsferdighetene til sosialarbeideren være viktig.

4.3 Å utvikle en positiv identitet- viktig for livskvalitet

Det er ikke bare personene i nettverkene rundt disse ungdommene som lever i et samfunn hvor den binære kjønnsforståelsen står sterkt, og hvor kunnskapen om kjønnsinkongruens er begrenset. Det gjør også ungdommene selv. Å ha en identitet som verken en selv eller andre forstår seg på, kan gjøre det svært utfordrende for ungdom som opplever kjønnsinkongruens å utvikle en positiv identitet. Behovet for å kunne utvikle en positiv identitet blir vektlagt som svært viktig for ungdom som opplever kjønnsinkongruens i flere av mine kilder (Morrow 2004, 91, Van der Ros 2013,73 og Larsson m.fl 2008, 237). Det handler imidlertid kanskje først og fremst om at de, i likhet med alle andre ungdommer, er i en overgangsfase fra barndom til voksenliv, og ikke primært om at de opplever kjønnsinkongruens (Morrow 2004, 91).

Forskjellen mellom identitetsutvikling for ungdom som opplever kjønnsinkongruens og ungdom som ikke opplever kjønnsinkongruens, kan da sies å handle om at man har ulike forutsetninger for å få oppfylt behovet for en positiv identitetsutvikling. For eksempel vil ungdom som opplever kjønnsinkongruens i liten grad ha tilgang til rollemodeller med erfaring med kjønnsinkongruens (Morrow 2004, 92 og Larsson m.fl 2008, 237). Det at kjønnsnormene blir særlig tydelige i ungdomstiden, kan det også være særlig vanskelig å forholde seg til for ungdommer som bryter disse normene (Van der Ros 2013, 73). I tillegg mangler ungdom som opplever kjønnsinkongruens ofte gode begreper om seg selv, grunnet lite kunnskap om temaet i samfunnet (Kennedy og Hellen 2010, 32).

Allardt påpekte at språket skaper et viktig grunnlag for fellesskap og det å få dekket sine “å elske”-behov, og at underprivilegerte grupper ofte har et lite utviklet språk (1975, 32). Kennedy

og Hellen fant i sin studie fra 2010 at det i gjennomsnitt gikk 7,5 år fra personer begynte å oppleve kjønnsinkongruens til de ble gjort kjent med et begrep som kunne romme dem selv (Kennedy og Hellen 2010, 32). Å ikke ha kjennskap til gode begreper om seg selv er et av elementene som fører til at mange ungdom som opplever kjønnsinkongruens tenker at det er “noe feil” med dem, og at de derfor velger å skjule sin identitet (Kennedy og Hellen 2010, 29 og 34). Et svært viktig poeng for sosialarbeidere blir altså at vi ikke nødvendigvis vil kunne se hvilke ungdommer som opplever kjønnsinkongruens. Vi bør altså synliggjøre kunnskap om kjønns mangfoldet, utfordre kjønnsnormer og bruke begreper av relevans for ungdom som opplever kjønnsinkongruens i møte med et mangfold av mennesker og situasjoner.

Her blir Bronfenbrenners utviklingsøkologiske modell svært relevant. For å bidra til at ungdom som opplever kjønnsinkongruens skal få kunne leve gode liv som seg selv, kan vi begynne med å synliggjøre kjønns mangfold og begreper, og å utfordre kjønnsnormer i våre egne mikrosystemer. Det som for oss er et mikrosystem, utgjør nemlig eksosystemet for andre personer (Bronfenbrenner 1979, 22-25). Å snakke med våre kollegaer om forskning og begreper tilknyttet personer som opplever kjønnsinkongruens, vil kunne være med på å øke både vår egen og deres kunnskap. Hvis det så skulle vise seg at barnet til en av våre kollegaer senere finner ut at egen kropp ikke passer med egen identitet, vil det kunne være til stor hjelp at forelderen har kunnskap om tematikken. Sammenhengen mellom vårt mikrosystem, arbeidsplassen og ungdommens mikrosystem, familien, blir her tydelig.

På samme måte ville det trolig påvirke forståelsen av kjønn på vår arbeidsplass hvis kollegaen vår fortalte oss at barnet hennes hadde endret navn og var i gang med kjønnsbekreftende behandling. Den økologiske overgangen til barnet i dette eksempelet erfarte, ville altså påvirke langt flere mennesker enn bare barnet selv. Bronfenbrenners modell kan altså være en nyttig forståelsesramme å ha med seg for å kunne bidra til at ungdom som opplever kjønnsinkongruens skal få kunne utvikle en positiv identitet. Hvilke normer, verdier, holdninger og kunnskaper som finnes i storsamfunnet, makrosystemet, vil i denne sammenhengen også være svært viktig for ungdom som opplever kjønnsinkongruens (Bø 2012, 165). Dette kommer jeg tilbake til i kapittel

4.5. Først vil jeg gå nærmere inn på et mer konkret forhold som omhandler forholdet mellom individet og samfunnet, eller mer presist- individet og staten, nemlig juridisk kjønn.

4.4 Juridisk kjønn- det handler om å være

Ekspertutvalget som stod bak rapporten *Rett til rett kjønn- helse til alle kjønn* i 2015, kom med to hovedkonklusjoner. Den ene var, som vist i kapittel 4.1, at helsetilbudet til personer som opplever kjønnsdysfori i Norge ble ansett som å være for dårlig (Helsedirektoratet 2015, V). Den andre hovedkonklusjonen gikk ut på at den daværende praksisen om krav om kastrering for å få endre juridisk kjønn ble ansett for å være menneskerettighetsstridig (Helsedirektoratet 2015, III). Som en konsekvens av rapporten har det kommet en stor endring i de juridiske forholdene for mange personer som opplever kjønnsinkongruens i Norge. Første juli 2016 trådte *Lov om endring av juridisk kjønn* i kraft i Norge (Lov av 17. juni 2016 nr. 46). Denne loven gir personer over 16 år i Norge mulighet til å endre juridisk kjønn uten krav om medisinske inngrep. Loven åpner også for at barn fra 6 år kan endre juridisk kjønn dersom den/de som har foreldreansvaret for barnet samtykker til det, jf. § 4 andre ledd i Lov om endring av juridisk kjønn. Det innebærer at ungdom som opplever kjønnsinkongruens vil ha mulighet til å endre sitt juridiske kjønn slik at det samsvarer bedre med den enkeltes kjønnsidentitet.

Denne juridiske endringen kan sees i sammenheng med samtlige av de tre velferdsbehovene Allardt var opptatt av. Man kan anse det å ha rett juridisk kjønn som et “å ha”-behov, da det juridiske kjønn er materialisert ved å stå nedskrevet eksempelvis i passet. For barn og unge under 16 år vil tilgangen til en mulig endring av juridisk kjønn avhenge av foreldresamtykke, og derfor vil også “å elske”-behovet aktualiseres i denne sammenhengen. Først og fremst anser jeg imidlertid *Lov om endring av juridisk kjønn* for å være et uttrykk for statens anerkjennelse av at det er kjønnsidentiteten til den enkelte som avgjør kjønn til personen. Nettopp anerkjennelse er en viktig del av “å være”-behovene slik Allardt forklarer dem, og det er også muligheten for å kunne påvirke sitt eget liv (Allardt 1975,34). For personer som ble definert som “kvinne” ved fødsel, men opplever seg selv som mann, og for personer som ble definert som “mann” ved fødsel, men som opplever seg selv som kvinne, vil altså denne lovendringen innebære at staten

anerkjenner deres kjønnsidentitet også juridisk.

Imidlertid finnes det en betydelig andel av personer som opplever kjønnsinkongruens som verken oppfatter seg selv som mann eller kvinne, hvilket per i dag er de juridiske kjønnsalternativene i Norge (McNeil m.fl. 2012, 13). Ekspertutvalget bak rapporten i 2015 kom med anbefalinger om at mulighetene for å innføre et tredje juridisk kjønn i Norge burde utredes nærmere (Helsedirektoratet 2015,120). Stortinget stemte imot å iverksette en slik utredning tidligere i år.¹⁴ Dette underbygger Van der Ros sin påstand om at tokjønnsforståelsen er svært sterkt forankret i den norske staten (2016, 282). Van der Ros påstår at denne forståelsen fører til at personer som ikke identifiserer seg som verken “mann” eller “kvinne” står i en posisjon preget av manglende anerkjennelse fra myndighetene (2016, 282).

For å oppfylle “å være”-behovene til en større andel av personer som opplever kjønnsinkongruens enn de som får disse behovene oppfylt i dag, kan altså innføringen av et tredje juridisk kjønnsalternativ være relevant. Dette utfordrer oss som sosialarbeidere til å gjøre en innsats på makronivået i samfunnet. Gjennom politisk engasjement kan vi bidra til at også personer som faller utenfor de kjønnsbinære kategoriene “mann” og “kvinne”, kan få anerkjent sin identitet av staten. En annen mulighet vil kunne være å stille spørsmål ved verdien av å ha en juridisk kjønnsinndeling av mennesker i staten Norge, da kjønnene uansett skal være likestilt.¹⁵ Kanskje et kritisk blikk på konseptet juridisk kjønn kan føre til en forståelse av at juridisk kjønn som en identitetsmarkør verken er hensiktsmessig eller nødvendig.¹⁶

¹⁴ <http://www.nettavisen.no/nyheter/stortinget-sier-nei-til-a-utrede-et-tredje-kjonn/3423317919.html> Stortinget sier nei til å utrede et tredje kjønn (Lesedato:21.04.17),

¹⁵ <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2013-06-21-59> Lov om likestilling mellom kjønnene (likestillingsloven) (Lesedato: 09.05.17)

¹⁶ <http://blikk.no/index.php/2017/05/02/kjonnsmarkorene-ma-vekk/> Kjønnsmarkørene må vekk (Lesedato:10.05.17)

4.5 Samfunnsendring- en nødvendighet?

Sosialarbeideren Barb J. Burdge tar til orde for at å bekjempe den rådende tokjønnsforståelsen i samfunnet er det viktigste sosialarbeidere kan gjøre for å bidra til at personer som opplever kjønnsinkongruens kan få bedre liv (2007, 243). Den dikotome kjønnsforståelsen kan gjøre det vanskelig for personer som bryter med denne forståelsen å få oppfylt en rekke ulike velferdsbehov. Mulighetene for å “ha” tilgang til materielle goder som medisinsk behandling, for å “elske” som man er og inngå i givende fellesskap som støtter opp om egen identitet, og for å få “være” den man er og delta på ulike arenaer i samfunnet, påvirkes av kjønnsforståelsen i samfunnet. Hvis man virkelig skal kunne hjelpe ungdom som opplever kjønnsinkongruens, må man altså ikke bare behandle “symptomer” som eksempelvis psykososiale problemer hos personer i gruppen, men man må endre selve strukturen som fører til disse problemene (Burdge 2007,243).

Kjønnsnormer, verdier, tradisjoner og ideologier i samfunnet befinner seg i makrosystemet, og påvirker både andre systemer og enkeltindividet (Bø 2012, 165). Skal man som sosialarbeider virkelig kunne ivareta “personen i situasjonen”, understreker Burdge at man må gripe om selve situasjonen (2007,247). For ungdom som opplever kjønnsinkongruens, er situasjonen den at de er i risiko for å bli utsatt for stigmatisering, diskriminering, isolering og fremmedgjøring i samfunnet (Larsson m.fl 2008, 391). Larsson m.fl påpeker at dette er forhold som i stor grad forverrer den psykososiale helsesituasjonen til unge transpersoner, noe norsk forskning også bekrefter (2008, 391. Se også Van der Ros 2013, 5). Som sosialarbeidere må vi altså være med på å øke kunnskap og endre holdninger i hele samfunnet, og vi må tørre å utfordre de kjønnsnormene som i dag hindrer ungdom som opplever kjønnsinkongruens fra å leve gode liv som seg selv. Både Burdge og Trevor og Boddy understreker at sosialarbeidere må jobbe sammen med “the transgender community” for å fremme disse endringene (Burdge 2007,248-249 og Trevor og Buddy 2013, 567).

Kapittel 5: Avslutning

I denne oppgaven har det kommet frem at ungdom som opplever kjønnsinkongruens, vil kunne ha behov for at velferdsbehov i samtlige av de tre kategoriene til Allardt blir oppfylt (Allardt 1975, 27). Det vil kunne være nødvendig "å ha" tilgang på medisinsk behandling for kjønnsdysfori, man vil ha behov for nettverk og sosial støtte som gjør at man kan få oppleve "å elske", og man vil ha behov for et samfunn som tilrettelegger for at man kan "være" den man er og delta på ulike arenaer uten frykt for dårlig behandling. For å bidra til at ungdom som opplever kjønnsinkongruens skal få kunne leve gode liv som seg selv, kan vi som sosialarbeidere rette fokus mot en rekke ulike systemer for å bidra til endring. Vi vil kunne gi støtte og anerkjennelse til den enkelte ungdommen direkte, for eksempel ved å gi informasjon om kjønnsinkongruens og å bekrefte deres kjønnsidentitet ved å bruke det navnet og pronomenet de selv foretrekker. Vi kan rette fokus mot mikrosystemene til ungdommene, og gi støtte og informasjon til personene som befinner seg i mikrosystemene, slik at de bedre kan forstå og støtte ungdommen. Først og fremst bør vi imidlertid jobbe for å endre de normene som gjør at ungdom som opplever kjønnsinkongruens kan bli oppfattet som avvikere. Innsats rettet mot makronivået i samfunnet blir altså viktig.

Et samfunn som i større grad synliggjør et kjønns mangfold, som bryter opp den sterke forankrede tokjønnsforståelsen, som gir rom for deltakelse for mennesker av alle kjønn, som har et differensiert helsetilbud, som sørger for juridisk anerkjennelse av mennesker av alle kjønn og som gir mennesker gode begreper om seg selv, vil kunne skape helt andre forutsetninger for livskvalitet for ungdom som opplever kjønnsinkongruens enn det samfunnet vi i dag lever i. Det er altså en samfunnsendring i den retningen vi som sosialarbeidere må jobbe for hvis vi skal bidra til at ungdom som opplever kjønnsinkongruens skal få kunne leve gode liv som seg selv.

5.1 En siste kommentar

Denne oppgaven har fokusert på hvordan sosialarbeideren kan bidra til at ungdom som opplever kjønnsinkongruens kan leve gode liv som seg selv. For sosialarbeideren blir det imidlertid viktig

å være bevisst på at ungdom som opplever kjønnsinkongruens ikke *bare* er ungdom som opplever kjønnsinkongruens. De er først og fremst mennesker, og vil i likhet med andre mennesker ha et liv som handler om mye mer enn bare kjønn. Vi gjør verken ungdom som opplever kjønnsinkongruens eller sosialt arbeid som felt noe tjeneste ved å redusere disse menneskenes liv til å handle utelukkende om kjønnsinkongruens. Ønsket mitt er med dette at denne bacheloroppgaven vil bidra til å vide ut, og ikke snevre inn, sosialarbeiderens helhetlige forståelse av ungdom som opplever kjønnsinkongruens. Bare da vil vi som sosialarbeidere virkelig kunne ivareta personen i situasjonen, og kunne bidra til at ungdom som opplever kjønnsinkongruens får leve gode liv - som seg selv.

6.0 Litteraturliste

Allardt, Erik. 1975. *Att ha, Älska, Att Vara. Om Välfärd i Norden*. Lund: Argos Förlag.

Allardt, Erik. 1998. "Det goda samhället: Välfärd, livsstil och medborgardygder." *Tidsskrift for velferdsforskning* 1.1: 123-33.

Anderssen, Norman og Hilde Slåtten. 2008. *Holdninger til lesbiske kvinner, homofile menn, bifile kvinner og menn og transpersoner (lhbt-personer)*. Universitetet i Bergen.

URL: http://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/3071/Holdninger_til_lhbt-personer_rapport.pdf;jsessionid=87A36071DB3A8EAFE2BABA8CA23F97A1.bora_uib_worker?sequence=1 (lesedato: 20.04.17)

Barne- og likestillingsdepartementet. 2016. *Trygghet, mangfold, åpenhet. Regjeringens handlingsplan mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk 2017-2020*. URL:

https://www.regjeringen.no/contentassets/6e1a2af163274201978270d48bf4dfbe/lhbt_handlingsplan_uu_2017.pdf (lesedato:07.04.17)

Benestad, Esben Esther Pirelli. 2009. "Addressing the disturbed, like ripples in water: intervention with the social networks of children who transe". *Sexual and Relationship Therapy*. Vol.24, nr 2:207-216 doi:10.1080/14681990902934735

Bronfenbrenner, Urie. 1979. *The Ecology of Human Development. Experiments by nature and design*. USA: Harvard University Press.

Burdge, Barb J. 2007. "Bending Gender, Ending Gender: Theoretical Foundations for Social Work Practice with the Transgender Community". *Social Work* 2007. Vol 52 Nr. 3: 243-250. doi:<https://doi.org/10.1093/sw/52.3.243> (Lesedato:11.04.17)

Bø, Inge. 2012. *Barnet og de andre. Nettverk som pedagogisk og sosial ressurs*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ehrensaft, Diane. 2016. *The gender creative child: Pathways for Nurturing and Supporting Children Who Live Outside Gender Boxes*. New York: The Experiment publishing

Eide, Solveig Botnen og Siv Oltedal. 2015. «Verdiens betydning for vår forståelse og vår handling». I *Sosialt arbeid. En grunnbok*. Red. Ingunn T. Ellingsen, Irene Levin, Berit Berg og Lise Cecile Kleppe. Oslo: Universitetsforlaget.

- Ellingsen, Ingunn T., Irene Levin, Berit Berg og Lise C. Kleppe (red.). 2015. *Sosialt arbeid. En grunnbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fjær, Eivind Grip, Tonje Gundersen og Svein Mossige. 2013. *Lesbiske, homofile, bifile og transpersoners utsatthet for vold i nære relasjoner. En kunnskapsoversikt*. NOVA Rapport 5/13.
- FO (Fellesorganisasjonen). 2015. *Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernpedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsvitere*. URL: https://www.fo.no/getfile.php/1320310/01%20Om%20FO/Hefter%20og%20publikasjoner/Yrkesetisk%20grunnlagsdokument_2015.pdf (lesedato:10.03.17)
- Folkhälsomyndigheten. 2015. *Hälsan och hälsans bestämningsfaktorer för transpersoner: En rapport om hälsoläget bland transpersoner i Sverige* URL: <https://www.folkhalsomyndigheten.se/pagefiles/20250/halsan-halsans-bestamningsfaktorer-transpersoner-15038-webb.pdf> (lesedato:10.03.17)
- Grønningsæter, Arne Backer og Hilde Haualand. 2012. *Usynlig og selvlysende; Å være lesbisk, homofil, bifil eller transperson med nedsatt funksjonsevne*. Fafo 2012:53.
- Helsedirektoratet. 2015. *Retten til rett kjønn- helse til alle kjønn*. URL: https://www.regjeringen.no/contentassets/d3a092a312624f8e88e63120bf886e1a/rapport_juridisk_kjonn_100415.pdf (Lesedato: 08.04.17)
- Hveding, Ellen Margrethe. *Tankekvernen stopper: livsvansker og fremtidstro knyttet til kjønnsbekreftende behandling*. URL: <https://www.duo.uio.no/handle/10852/17948> (lesedato:20.04.17)
- Ife, Jim. 1997. *Rethinking Social Work. Towards critical practice*. South Melbourne: Longman.
- Kennedy, Natacha og Mark Hellen. 2010. "Transgendered children: more than a theoretical challenge". *Graduate Journal of Social Science* 2010. Vol. 7 nr 12: 25-43. URL:http://www.ncgs.org/Pdfs/Resources/Transgender_Children-More_than_a_Theoretical_Challenge.pdf (lesedato: 29.04.17)
- Larsson, Sam, John Lilja, Bjöörn Fossum, Maj-Briht Bergström-Walan og Marianne Berg. 2008. *Vem får man vara i vårt samhälle? Om transpersoners psykosociala situation och*

psykiska hälsa. Statens folkhälsoinstitut.

URL:https://www.folkhalsomyndigheten.se/pagefiles/21544/R200825_Vem_far_man_va_ra0810.pdf (lesedato: 21.04.17)

Lov av 17. juni 2016 nr. 46. *Lov om endring av juridisk kjønn*. URL:

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2016-06-17-46> (Lesedato: 21.04.17)

McNeil, Jay, Louis Bailey, Sonja Ellis, James Morton og Maeve Regan. 2012. *Trans Mental Health and Emotional Wellbeing Study 2012*. URL:

https://www.gires.org.uk/assets/Medpro-Assets/trans_mh_study.pdf (Lesedato:21.04.17)

Morrow, Deana. 2004. "Social Work Practice With Gay, Lesbian, Bisexual, and Transgender Adolescents." *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*:

Vol. 85, No. 1: 91-99 doi:<http://dx.doi.org/10.1606/1044-3894.246> (Lesedato:11.04.17)

Sondrup, Anders Skjellerudsveen.2015."Har barnet en rett til rett kjønn? En vurdering av

hvorvidt barnet har krav på pubertetsutsettende og femininiserende eller

maskuliniserende hormonbehandling ved kjønnsinkongruens." *Kvinnerettslig skriftserie Nr.97*. Universitetet i Oslo.

URL:<http://www.jus.uio.no/ior/forskning/omrader/kvinnerett/publikasjoner/skriftserien/dokumenter/nr-97-anders-sondrup.pdf> (lesedato:21.04.17)

Thrana, Hilde Marie. 2016. "Kjærlighetens inntreden i barnevernet- en utfordring for den profesjonelle relasjon" *Norges Barnevern 2*: 96-109

Trevor, Miff og Jennifer Boddy. 2013. "Transgenderism and Australian Social Work: A Literature Review." *Australian Social Work*. Vol.66, Nr.4: 555-570

doi:[10.1080/0312407X.2013.829112](https://doi.org/10.1080/0312407X.2013.829112) (Lesedato:21.04.17)

Van der Ros, Janneke. 2013. *Alskens folk : levevilkår, livssituasjon og livskvalitet for personer med kjønnsidentitets-tematikk*. Oslo: Likestillingscenteret

Van der Ros, Janneke. 2016. "Den norske staten og transpersoner; velferdsstatens og rettsstatens unnlattelsesynder." *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift* Nr.3:264-289

doi:[10.18261/issn.1504-2936-2016-03-03](https://doi.org/10.18261/issn.1504-2936-2016-03-03) (Lesedato: 21.04.17)